

ИНОВАЦИИ И ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОБСТВЕНОСТ – СЪСТОЯНИЕ И ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ФИРМЕНТО РАЗВИТИЕ¹

Доц. д-р Искра Пантелеева
Проф. д-р Любчо Варамезов
Докторант Нина Костадинова

Резюме

Целта на студията е, въз основа на проведено емпирично проучване да се установи влиянието на иновациите и интелектуалната собственост върху фирменото развитие. Обект на изследване са предприятията от преработващата промишленост, а предмет на изследване – връзката между иновациите и интелектуалната собственост, между индивидуалния и екипния подход като източник за генериране на многопосочни ползи за стопанските субекти. Задачите произтичат от целта и са следните: *Първо*. Проучване иновационното състояние, активността в областта на интелектуалната собственост и постигнатите резултати от предприятията. *Второ*. Установяване влиянието на иновациите и интелектуалната собственост върху фирменото развитие и идентифициране на ползите за бизнеса. *Трето*. Идентифициране на основните проблемни зони и формулиране на идеи и предложения за ускоряване на фирменото развитие чрез иновации и интелектуална собственост. Изследователска теза, която се защитава, е, че чрез осъществяване на иновации и опериране с обекти на интелектуалната собственост се създават възможности за фирмено развитие. Използвани са системен, структурен и интегриран подход, индуктивен и дедуктивен метод, индексен и сравнителен метод, анкетен метод, интервю и други методи. На база емпиричното изследване са постигнати следните резултати: установено е, че широкото и многоаспектно използване на иновациите и обектите на интелектуална собственост, при съчетаване на индивидуалната креатив-

¹ Авторският принос, е както следва: *доц. д-р И. Пантелеева* – Увод съвместно с проф. д-р Л. Варамезов; т.1.2 (всичко, без оценка на иновативни предприятия, степен на новост, източници на информация, начини на осъществяване на иновациите, финансиране, човешки фактор и екипен подход); т.2.1 и т.2.2; Заключение съвместно с проф. д-р Л. Варамезов; *проф. д-р Л. Варамезов* – Увод съвместно с доц. д-р И. Пантелеева; т.1.1; т.1.2, (оценка на иновативни предприятия, степен на новост, източници на информация, начини на осъществяване на иновациите, финансиране), Заключение съвместно с доц. д-р И. Пантелеева; *докт. Н. Костадинова* – т.1.2 (човешки фактор и екипен подход).

ност и творческите способности на екипите, съдейства за постигането на по-добри резултати и фирмени ползи.

Ключови думи: иновации, интелектуална собственост, предприятия, преработваща промишленост, фирмено развитие.

JEL: O31, O34, L60.

INNOVATIONS AND INTELLECTUAL PROPERTY – CURRENT STATE AND IMPACT ON COMPANY DEVELOPMENT

Assoc. Prof. Iskra Panteleva, PhD
Prof. Lyubcho Varamezov, PhD
Nina Kostadinova, PhD Student

Abstract

The aim of this paper is to establish the impact of innovations and intellectual property rights on the company development, on the basis of an empirical study. The object of the survey is enterprises of the manufacturing industry and the subject – the relationship between innovations and intellectual property rights, individual and team approach as a source for generating multipurpose benefits for the companies. The tasks deriving from the objectives are as follows: First, carrying out research on the current state of innovation, intellectual property rights and results achieved in enterprises. Second, determining the impact of innovations and intellectual property rights on company development and identifying benefits for the business. Third, identification of key problem areas and formulation of ideas and proposals for speeding up corporate development through innovations and intellectual property rights. The research thesis is that opportunities for business development can be created through implementation of innovations and operation of intellectual property objects. Systematic, structural and integrated approaches, inductive and deductive methods, index and comparative methods, questionnaire surveys, interviews and other methods have been used. On the basis of the empirical research, the following results have been achieved: the broad and multifaceted use of innovations and intellectual property objects, combined with the individual creativity and creative abilities of teams, helps companies achieve better results and company benefits.

Key words: innovations, intellectual property rights, enterprises, manufacturing industry, company development.

JEL: O31, O34, L60.

Увод

Иновациите са източник за реализиране на многопосочни ползи за отделните стопански субекти и националните икономики като цяло. Последващата закрила на иновационните резултати като обекти на интелектуалната собственост съдейства за реализирането на синергични ефекти и за генерирането на допълнителни възможности за увеличаване на пазарните позиции, включително излизане на международния пазар и на пазара с интелектуални продукти. Наличието на голям брой иновативни предприятия създава иновационна среда, която в териториален и национален план повишава иновационната активност на страната, съдейства за реализиране на икономически растеж чрез интелигентни решения. Съчетаването на индивидуалната креативност и творческите способности на екипите предпоставя формирането на иновативна среда и култура, основани на полиаспектни позитивни факторни въздействия по всички етапи от иновационната верига и от веригата за създаване на стойността. Значимостта на иновациите и интелектуалната собственост намира адекватно отражение в множеството национални и международни стратегически документи, акцентирани върху възможностите и инструментите за и ефектите от иновационното развитие и използването на интелектуалната собственост.

Целта на студията е, въз основа на емпирично проучване, да се установи влиянието на иновациите и интелектуалната собственост върху фирменото развитие. **Обект на изследване** са предприятията от преработващата промишленост, а **предмет на изследване** – връзката между иновациите и интелектуалната собственост, между индивидуалния и екипния подход, като източник за генериране на многопосочни ползи за стопанските субекти. **Задачите** произтичат от целта и са следните: *Първо*. Проучване на иновационното състояние, активността в областта на интелектуалната собственост и постигнатите резултати от предприятията. *Второ*. Установяване на влиянието на иновациите и интелектуалната собственост върху фирменото развитие и идентифициране на ползите за бизнеса. *Трето*. Идентифициране на основните проблемни зони и формулиране на идеи и предложения за ускоряване на фирменото развитие чрез иновации и интелектуална собственост. **Изследователската теза**, която се защитава, е, че чрез осъществяване на иновации и обекти на интелектуалната собственост се създават възможности за фирмено развитие. Използвани са системен, структурен и интегриран подход, индуктивен и дедуктивен метод, индексен и сравнителен метод, анкетен метод, интервю и други методи. На база емпиричното изследване са постигнати следните **резултати**: установено е, че широкото и многоаспектно използване на иновациите и обектите на интелектуална собственост, при съчетаване на индивидуалната креативност и творческите способности на екипите, съдейства за постигането на по-добри фирмени резултати и ползи.

1. Емпирични проекции на проучването

1.1. Организационни аспекти на проучването

Общият цикъл на реализация на емпиричното проучване обхваща три основни етапа:

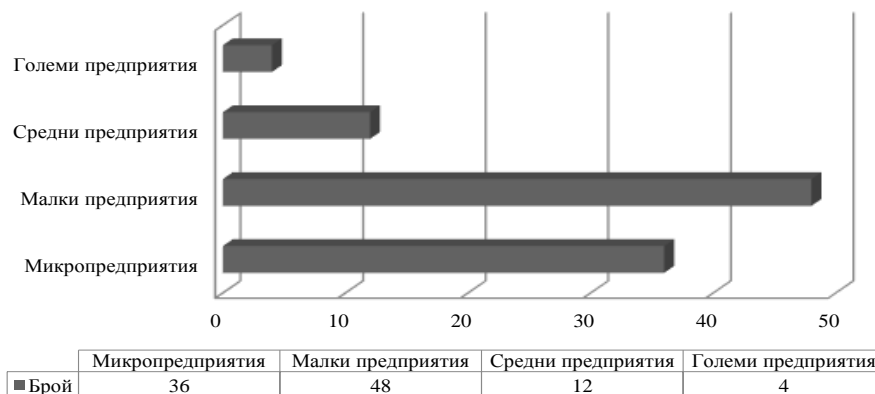
– *Подготовка.* Чрез кабинетни методи са проучени литературни и интернет източници, свързани с теоретични и емпирични изследвания (Conway, & Steward, 2009; Van de Ven, & Rogers, 1988; Van de Ven, & Poole, 1995; Pedersen, 2008; Tödtling, Lehner, & Kaufmann 2009; Георгиев, Цветков, & Благоев, 2013; Велев, & Атанасова, 2013; Ненов, & Минков, 2015; Варамезов, 2013; Пантелеева, 2013; Пантелеева, 2008; Национален бюлетин „Технологичен трансфер и разпространяване на знание“, 2013; и др.) в областта на иновациите и интелектуалната собственост и факторите, които оказват влияние върху иновационното развитие на предприятията. Въз основа на набраната информация са определени съдържателният обхват на проучването; структурата на анкетната карта; броят, логическата последователност и формулировката на въпросите. Анкетната карта обхваща пет раздела: *идентификация на предприятието; среда; иновации; интелектуална собственост и резултати, ефекти и ползи* (общо 83 въпроса). Целта е да се установят параметрите и характеристиките на външната и вътрешната среда, които детерминират спецификата на иновационния климат и иновационния потенциал на предприятията; да се получат актуални данни за иновационната активност и използването на обектите на интелектуалната собственост от респондентите (вид на иновациите, начини и направления за иновиране, разходи за иновации и разходи за НИРД, патентна активност, притежаване на и опериране с обекти на интелектуалната собственост и др.); да се получи информация за постигнатите резултати – вид и конкретни измерения от позициите на предприятията и на пазара; да се идентифицират реализираните ефекти и ползи, като същевременно се очертаят основните проблемни зони и трудности, с които изследваните предприятия се сблъскват. Търсени са и специфични измерения от гледна точка на размерните различия на респондентите. При проучването са използвани методът на гнездовия подбор за формиране на първоначалната съвкупност (200 предприятия) и case study методът при избора на конкретни предприятия (100 предприятия) за включване в крайната съвкупност за изследване. Подборът е направен въз основа на критериите: отраслова принадлежност, размер на предприятието; териториална локация, общо икономическо и финансово състояние; потенциал за иновационно развитие и др. Анкетните карти са изпратени по електронен път. В допълнение са проведени интервюта и консултации на място и по телефона.

– *Провеждане на емпиричното проучване.* Проучването е осъществено през периода април – септември 2017 г., а анализираният период е

2015 г. – 2017 г. Обект на изследване са активните нефинансови предприятия от преработващата промишленост (сектор С, съгласно НКИД-2008).

– *Обработка, систематизиране и оценка на резултатите, обобщения и изводи.* На база обработените резултати данните са систематизирани по тематични направления и размерни групи предприятия, като са направени съответни анализ, оценка, обобщения и изводи – основа за формулиране на проблемните зони и идеи и предложения за фирменото развитие чрез иновации и права върху обекти на интелектуалната собственост.

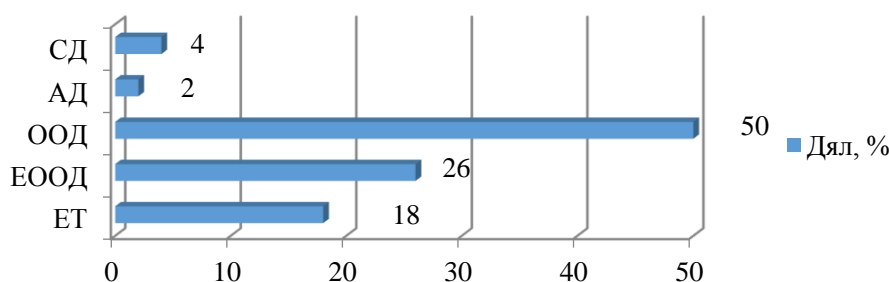
Идентификационен профил на респондентите. В проучването са включени 100 предприятия, разпределени по следния начин (вж. фиг. 1):

Фигура 1. Разпределение на респондентите по признака „Размер на предприятието по средносписъчен брой на персонала“

Структурата на респондентите е съобразена със структурата на генералната съвкупност по признака „размер на предприятието“. В допълнение, дялът на микропредприятията е намален за сметка на останалите размерни групи, особено на малките и средните предприятия, предвид целите на изследването и утвърдените принципни постановки, че малките и средните предприятия притежават значителен потенциал за развитие чрез иновации.

Получените от анкетното проучване резултати показват доминиращ дял на две основни организационно-правни форми за осъществяване на стопанска дейност – Дружество с ограничена отговорност (ООД) и Еднолично дружество с ограничена отговорност (ЕООД) (вж. Фигура 2). Това се отнася за 76 % от всички отговорили предприятия. Преобладаващият дял на тези правни форми може да бъде обяснен с факта, че 96 % от проучваните предприятия са микро-, малки и средни, с ограничени ресурси и бизнес възможности.

Фигура 2. Разпределение на респондентите по признака „Правна форма“, %

Избраните за проучване стопански субекти са предприятия, функциониращи в рамките на почти всички раздели икономически дейности от сектор С, според КИД–2008:

- Производство на хранителни продукти.
- Производство на напитки.
- Производство на тютюневи изделия.
- Производство на хартия, картон и изделия от хартия и картон.
- Производство на химични продукти.
- Производство на лекарствени вещества и продукти.
- Производство на изделия от каучук и пластмаси.
- Производство на изделия от други неметални минерални суровини.
- Производство на метални изделия, без машини и оборудване.
- Производство на компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти.
- Производство на електрически съоръжения.
- Производство на машини и оборудване, с общо и специално предназначение.
- Производство на автомобили, ремаркета и полуремаркета.
- Производство на мебели.

Разпределението по икономически дейности е неравномерно, като акцентът е поставен върху включването на по-голям дял предприятия, произвеждащи хранителни продукти, метални изделия, машини, оборудване, компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти.

1.2. Резултати от емпиричното проучване

Обща оценка на иновативните предприятия. Собствениците (мениджърите) на проучените предприятия не осъзнават в достатъчна степен належащата потребност от осъществяване или използване на иновациите като мощно средство в съвременната конкурентна борба – само 24

% от респондентите са посочили, че изпитват сериозна потребност от иновации. Значителна част (около 35 %) считат, че все още могат да извличат положителен ефект от настоящото статукво (ресурси и резултати) и да отложат във времето момента на въвеждане на иновации, било то продуктови, технологични, организационни или маркетингови. Около 4 % дори декларират, че не изпитват подобни потребности. Това може да доведе до сериозни бизнес проблеми през следващите години. Неблагоприятен е и фактът, че в 89 % от предприятията липсва отдел за научноизследователска и иновационна дейност (НИРД), а в останалите 11 % се създава временен екип, който да осъществява научните и приложните изследвания.

Въпреки сравнително ниската оценка на преобладаваща част от проучваните предприятия за потребност от иновационни изменения, през периода 2015 г. – 2017 г. се наблюдава относително стабилен дял **иновативни предприятия** (вж. табл. 1).

Таблица 1
Иновационна активност по вид иновации и размер на предприятието²

Предприятия Вид иновации	Общо		Микро-		Малки		Средни		Големи	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Продуктови	43	43	11	31	21	44	7	58	4	100
Процесни	20	20	4	11	7	15	5	42	4	100
Организационни	63	63	23	64	28	58	8	67	4	100
Маркетингови	62	62	17	47	31	65	10	83	4	100
Общо, бр.	100	–	36	–	48	–	12	–	4	–

През последните три години 63 % от предприятията са извършили иновационни дейности, внедрявайки или предлагайки на пазара различни иновационни резултати³. Като **мотиви** за подобен вид активност респондентите посочват следните:

- ✓ бърза реакция спрямо промените в пазарните процеси;
- ✓ обичайно бизнес поведение;
- ✓ постигане на съответствие с нормативната уредба и стандартите;
- ✓ стремеж да се изпреварят конкурентите;
- ✓ навлизане на нови пазари в чужбина;
- ✓ наличие на собствени научни разработки;
- ✓ задоволяване на потребителското търсене;
- ✓ стремеж към развитие чрез приложни изследвания и др.

² Част от иновационно активните предприятия са осъществили повече от един вид иновации.

³ Някои мениджъри не възприемат дадени нововъведения като иновации, а други – дефинират несъществени изменения като такива.

Иновационната активност е важен индикатор както за наличието на иновационен потенциал, така и за усилията, които полагат предприятията за повишаване на своята конкурентоспособност. Налице е ясно изразена закономерност – с увеличаване на размера нараства и дялът на иновационно активните предприятия. Докато големите предприятия посочват, че през анализирания период са осъществили, макар и в различна степен, всички видове иновации, то *16 микропредприятия, 18 малки и 3 средни предприятия не са предприели никакви действия в областта на своето иновационно развитие*. Наблюдават се и отраслови различия по отношение на различните видове иновации.

Тревожен е фактът, че *37 от анкетиранията предприятия през последните три години не са осъществили нито една иновация*. Производственият процес и методите на работа не са били променяни, не са внасяни подобрения в технологичните процеси и не е предложен на пазара нито един нов или усъвършенстван продукт. Наблюдават се, макар и слабо изразени, и отраслови различия по отношение на различните видове иновации.

Степен на новост на иновационните промени. Значителна част от предприятията – 44, използват натрупания иновационен потенциал и насочват своите усилия върху *разработването на нови за тях, но не и за пазара, продукти (услуги)* (вж. табл. 2). Тези продукти са предназначени за ограничен локален сегмент. Част от стопанските субекти разширяват номенклатурата и асортимента на предлаганите продукти, предлагайки иновативни изделия, изработени от суровини с по-високо качество и композиционен състав, или усвояват нови субпродукти.

Значителна част от промените са свързани единствено с подобряване характеристиките на предлаганите до момента продукти. *Нови за българския пазар продукти предлагат 15 предприятия, а едва 4 са посочили, че са фокусирали своите усилия върху разработването и предлагането на нови и за международния пазар изделия*. И тук се наблюдават различия, обусловени както от размерността, така и от отрасловата принадлежност на стопанските субекти.

Анализът на резултатите от изследването показва, че тези предприятия, които не са осъществили продуктово иновиране, са пасивни и по отношение на въвеждането на нови процеси в своето производство. За голямата част от иновативните предприятия съществува тясна връзка между продуктовете и процесните иновации, т.е. въведените нови или подобрените производствени процеси са довели до промени и в продуктовата номенклатура и асортимента, като предприятията са предложили на пазара поне едно ново/подобро изделие. Тук следва да отбележим, че възможностите на голяма част от предприятията не позволяват пълно обновяване на протичащите процеси.

Таблица 2

Иновации по степен на новост от позициите на пазара

Иновации	Предприятия, брой
Нови, само за предприятието	44
Нови, не само за предприятието, но и за българския пазар	15
Нови, не само за българския, но и за международния пазар	4

Микропредприятията ограничават продуктовото иновиране до промени в параметрите, дизайна или включването на една-две допълнителни функции. Малките предприятия се стремят към по-висока производителност и внасяне на допълнителни или подобрени функции. Средните предприятия включват и екологични и енергоспестяващи функции и компоненти. Сред основните си приоритети мениджърите на по-малките, пасивни в иновационната област, предприятия поставят “оцеляване чрез запазване на завоювани пазарни позиции с помощта на утвърдени продукти” и много по-рядко “излизане на нов пазар с нови или усъвършенствани изделия”. Силната международна конкуренция, големият брой рискове и твърде разнородният по характер натиск, оказван от специфичните пазарни сегменти, са сред най-често формулираните проблеми, оказали негативно въздействие върху решението на мениджърите да иновират.

Иновациите са резултат най-вече на: *внасяне на допълнителни функции* (42 %), *използване на нови функционални елементи* (36 %), *на нови материали* (28 %) и *на усъвършенствана технология* (24 %) (вж. табл. 3).

Таблица 3

Иновационни изменения⁴

Вид на измененията	Предприятия, %
Използване на нови материали	28
Използване на нови междинни продукти	14
Нови функционални части или елементи	36
Използване на усъвършенствана технология	24
Използване на радикално нова технология	2
Внасяне на допълнителни функции	42
Внасяне на фундаментално нови функции	2

⁴ Предприятията са посочили повече от един отговор.

*Внасянето на фундаментално нови функции и използването на радикално нова технология са използвани само от 2 % от респондентите. Това са стопански субекти с над 250 души персонал, наличен финансов ресурс, добри позиции на местния пазар и стабилни бизнес контакти с голям брой чуждестранни партньори. В рамките на проучваната група предприятия доминират *техническите подобрения и адаптирането на продукти към изискванията на нов пазар.**

Значителен дял от респондентите насочват усилията си към използването на *усъвършенствани иновации*. Те са ориентирани към изменения в производствената номенклатура, намиращи израз в по-голяма дълбочина на продуктовото портфолио, т.е. разширяване и разнообразяване на изделията в рамките на отделните асортиментни групи. За 31 % от иновативните предприятия новите параметри, технико-технологични характеристики, дизайнът и техническата документация са били разработвани в самото предприятие или е ползвана техническа документация на чуждестранно предприятие. Около 6 % са използвали SolidEdge на Siemens PLM Software, предлагащ процес на специализирани модули за конструиране на изделия, части, възли и детайли. През анализирания период като цяло се отчита умерена активност относно обновяването на продуктовата гама чрез по-значими иновационни изменения.

Поведението в иновационната сфера дава основание да се обособят няколко подгрупи иновативни предприятия:

- ✓ *осъществяващи системни иновации;*
- ✓ *извъриващи спорадично иновации, свързани с усъвършенстване на изделия при ниска степен на изменение;*
- ✓ *иновационно активни, разчитащи на фирмата-майка;*
- ✓ *неиновираци, разчитащи на дълготрайни връзки, с ограничен пазарен сегмент и без дългосрочна визия за своето бъдеще;*
- ✓ *неиновираци, голямата част от които извъриват основно ремонт и поддръжка на използваните технически средства.*

Доминирането на усъвършенстваните изделия, в съчетание със сравнително ниските дялове на продажби в общия обем на оборота, е индикатор, че в значителен брой групи и подгрупи икономически дейности на преработващата промишленост се отчитат ***сравнително умерени или по-скоро ниски нива на интензивност на иновационно развитие и генериране на ограничени по-обем парични потоци.***

Източници на информация за иновациите. За 64 % от респондентите *основни информационни източници за технико-технологичните новости* и въобще за иновациите са: *панаири, изложби и други търговски събития, специализирани издания или различни печатни медийни продукти, Интернет и за още толкова – доставчиците.*

За 16 % от респондентите клиентите са основен източник на информация за иновациите, а за всяко четвърто предприятие – *консултан-*

тите. Прави впечатление високият дял на стопанските субекти, търсещи мнението и информиращи се за новите тенденции от *научноизследователските институти* – около половината. *Конкурентите* се идентифицират като значими източник на информация за 20 % от предприятията, а *университетите* – за други 10 %.

Фактори, влияещи върху иновациите. Характеристиките и конкретните измерения на иновационната активност на предприятията от преобладаващата промишленост са резултат от въздействието на голям брой фактори. Една част от тези фактори стимулират иновационното развитие, а друга част – възпрепятстват или напълно отказват мениджърите от решения за иновационни промени.

Фактори, благоприятстващи иновациите. Мениджърите на изследваните стопански субекти идентифицират като най-важни стимулиращи фактори: *богатият мениджърски опит, наличието на предприемачески дух, добрите контакти с иновационно активни партньори в бизнеса и наличието на висококвалифициран персонал*. От гледна точка размер на предприятията, предприемаческият дух има най-силно позитивно въздействие за стопанските субекти от групата *средните* предприятия. В рамките на тази размерна група мениджърите разполагат с необходимите човешки ресурси за провеждането на качествени иновационни дейности. Предимство е наличието на значителен организационен и управленски опит. Последните два фактора са определени като най-важни и от респондентите, влизащи в състава на *малките* предприятия. Добрите бизнес отношения с иновационно активни партньори са дали допълнителен тласък за интензивното иновационно развитие, но за по-малко от половината иновационно активни малки предприятия. Най-голямо разнообразие в отговорите се отчита при *микроредприятията*, поради което не може еднозначно да се формулират доминиращите позитивни фактори. Опитът в областта на иновациите, наличието на квалифициран персонал и добрите контакти с иновационно активни партньори в бизнеса са също сред най-често даваните отговори, но за разлика от останалите размерни групи тук съществена роля има и възможността за включване в различни видове съюзи – по линия на кооперираните доставки или за по-доброто позициониране на специфична ниша на международния пазар, в повечето случаи извън европейския пазар. Подобни позитиви в рамките на ЕС отчитат предприятията, имащи добри бизнес контакти с партньори от Италия и скандинавските страни. Голямото разнообразие в отрасловата принадлежност на респондентите от тази група е също сред причините за нееднозначността на доминиращите фактори.

Използването на консултантски услуги е практика за предприятията, функциониращи в силно развитите икономики, особено за микро- и малките единици. В България подобен източник на подкрепа е силно подценен – към консултанти се обръщат едва 9 % от анкетираните предприятия. Големите единици се консултират с експерти и консултантски фирми,

дори и да имат изградено звено за НИРД (всичките 4 предприятия). Що се отнася до ролята на финансовите институции, изследването потвърждава често срещаната закономерност, че с нарастване размера на стопанските субекти, доверието на финансовите институции също расте. Последните най-често са били в ролята на партньор, предоставящ консултантска подкрепа чрез банкови експерти и посредничество със специалисти в областта на иновациите или потенциални бизнес партньори. Много малка част от неиновативните предприятия са посочили, че притежаваните висококвалифициран персонал и мениджърски опит са достатъчни, за да мотивират към действия за иновационно развитие. Следва да се отбележи, че добрите взаимоотношения с бизнес партньорите имат по-силно позитивно влияние върху обичайната производствена дейност, отколкото върху ясно изразената висока/интензивна иновационна активност.

Фактори, възпрепятстващи иновациите. Значително по-голямо разнообразие в отговорите на анкетираните се отчита при проучване мнението има за факторите, които затрудняват иновационните инициативи. Като най-неблагоприятни сред **вътрешните фактори**, предприятията (52 %) оценяват *липсата на специфични познания в иновационната сфера* (научно-технически новости и конкретни решения за тяхното трансформиране в работещи иновационни разработки). Високият дял в голяма степен се дължи на микропредприятията. Едва 25 % от малките и средните предприятия идентифицират недостига на експертиза в областта на иновациите като фактор, неблагоприятен за иновационното им поведение. За големите предприятия посочените фактори не са сред неблагоприятните, т.е. достъпът до информация за научно-техническите новости, вътрешната експертиза и потенциалът за осъществяване на иновационен процес не са проблем. Значителен дял от иновативните (37 %) и всички неиновативни през периода респонденти *оценяват ниското технико-технологично равнище* като сериозен ограничител за иновационните инициативи. Над половината предприятия не поддържат база данни с широкообхватна актуална *информация за динамиката на пазарните процеси*. Предвид силно субективния характер на мениджърските отговори най-слабо неблагоприятно въздействие оказва *недостатъчният мениджърски опит*.

Недостигът на финансови средства, значителната цена на финансирането, високите преки разходи и затрудненият достъп до финансиране като цяло са най-неблагоприятните за иновационната активност **външни фактори**. Само 13 % от иновативните предприятия не са посочили сериозни финансови затруднения. *Значителният икономически риск* (59 % от иновативните и за всички неиновативни предприятия) е също ясно идентифицируем проблем. Аналогично е мнението на мениджърите и за: *липсата на ясна държавна политика в областта на иновациите, не толкова като стратегии и програми, колкото като реално приложими инструменти за подкрепа и съдействие на специализираните институции като посредник за контакти, консултантска експертиза и администра-*

тивно-процедурни облекчени/улеснения. В рамките на отделните размерни групи емпиричното проучване показва, че слабоактивната роля на държавните институции (73 % от малките предприятия) е силно негативен за иновационната активност фактор. За микропредприятията стратегиите и програмите оказват по-слабо въздействие върху оперативната активност в областта на иновациите, в сравнение с осигуряването на свеж финансов ресурс. Мениджърите на 68 % от средните предприятия считат, че *икономическият риск* е твърде голям, за да предприемат забележими иновационни промени. Подобна негативна оценка се дължи най-вече на силно променливата пазарна конюнктура (като сила и обхват) както на вътрешния, така и на външния пазар. Недостигът на финансов ресурс не е определящ за стартирането на иновационни инициативи. За респондентите *липсата на надеждна закрила на обектите на интелектуалната собственост* възпрепятства предприятията, максимално да използват иновационните си резултати. Мениджърите показват ясно изразено пасивно поведение и не се възползват от възможността да регулират броя на конкурентите/партньорите, извличащи полза от извършването на търговски сделки с тях. За иновативните предприятия са налице високи нива на нелоялна конкуренция, не само в рамките на бранша, но и на входа и изхода по протежение на стойностната верига на производството. Респондентите трудно намират подходящи *партньори за съвместна иновационна дейност* (64 % от предприятията). Според тях съществуват редица проблеми, произтичащи от *липсата на нормативна регламентация в областта на иновациите* и честите промени в законите, насочени към икономическо регламентиране на стопанската дейност на предприятията.

Начини на осъществяване на иновациите: Независимо че иновациите не са в достатъчна степен осъзната потребност, те се осъществяват в рамките на голям брой предприятия, при което тези единици си *партнират с множество институции и стопански субекти*. Според вида на интеграцията (хоризонтална, вертикална) в над половината от иновационно активните предприятия сътрудничеството е било с *конкурент*. *Клиентите* са играли съществена роля в процеса на иновиране – за 32% от предприятията те са се превърнали в активен участник при създаването на иновационния продукт. Висок е и дялът на *университетите* (37 %), *научно-изследователските институти* (19 %), *консултантските агенции* (23 %) и *държавните институции* (17 %). За 39 % от анкетираните партньор са *доставчиците на ресурси (на суровини, материали, машини и оборудване)*. По принцип всяка от страните (клиентът и доставчикът) носи своята познавателна информация, т.е. докато доставчикът може да подсказва какви нови суровини и материали, техника и технологии се използват в производствения процес, то клиентът подсказва какви нови продукти се търсят. В този смисъл е разбираемо, че по-сериозен източник на иновации са доставчиците, най-вече поради факта, че по-големи възможности за иновиране съществуват по отношение на техниката и технологиите, отколко-

то на продуктите. Иновационното сътрудничество има по-силно изразен пазарен, отколкото чисто технологичен характер (с изключение на 6 предприятия). При предприятията с чужд капитал технологичният трансфер се осъществява *самостоятелно* или с помощта на *чуждестранен партньор*. Част от основните конкуренти на местния пазар се познават достатъчно добре, но имат определени резерви относно лоялността си като бизнес партньори. Сред причините за отказ от иновационно сътрудничество е и желанието за запазване в конфиденциалност на ценния опит и знания, както и трайно идентифицираното нежелание да се „изпусне контролът“.

Осъществилите съвместни иновации са оценили като най-значими за постигането на успешни резултати: на *първо място* – достъпа до “много важни” връзки и контакти (69 %); на *второ място* – обмяната на информация (62%), а на *трето* – обучението и посредничеството при национални и международни проекти (54 %).

Основни направления на иновационната дейност. През периода иновационната дейност е осъществена в няколко основни направления:

➤ *Разработване и въвеждане в производството на усъвършенствани изделия* (34 %). Една трета от респондентите насочват усилията си към оптимизиране на възможностите за последващо използване на иновационното познание в специфични пазарни ниши и възприемане на стратегията „по-близо до клиента“.

➤ *Разработване и въвеждане в производството на нови изделия* (19 %). Резултатите от проучването показват най-голямо увеличение в броя на стопанските субекти, които се стремят не само към задълбочаване, но и разширяване на номенклатурата и асортимента, т.е. фокусът се измества леко от дълбочина – към дължина на продуктова листа и разширяване обхвата на пазарните сегменти, позиционирайки се в пазарното пространство на принципа „по-близо до по-голям брой пазарни ниши“ и ограничаване силната зависимост от желанията и конюнктурните промени в търсенето на малки като капацитет ниши.

➤ *Научноизследователска дейност, извършена от предприятието* (11 %). За разлика от първото направление броят на МСП е намалял над два пъти, като най-осезаемо е при микропредприятията.

➤ *Придобиване на машини и оборудване, свързано с иновациите* (9 %). През целия период твърде малко мениджъри са отделили средства за повишаване технико-технологичното равнище на осъществявания от тях иновационен процес чрез придобиване на нови, по-производителни машини и оборудване.

➤ *Придобиване на нематериални активи във връзка с иновациите на предприятието* (7 %). Респондентите декларират изключително слаба патентна активност. В преобладаващия си дял те са регистрирали търговски марки, полезни модели и промишлен дизайн, закупили са софтуерни продукти или притежават фирмено ноу-хау. Патенти липсват.

През периода предприятията са разработвали оборудване и инструменти, извършвали са опитно производство и закупуване на лицензи. Следва да се отбележи, че по отношение отговорите на някои въпроси се отчита леко разминаване в структурните показатели, характеризиращи вид на иновациите, начин на придобиване (осъществяване) и направления на иновационната дейност. Това в определена степен се дължи на аналогичното тълкуване от страна на мениджърите на понятията иновационна и научноизследователска дейност, макар информация в тази посока да е налице, включително терминологично дефиниране в рамките на подаваната от предприятията справка за иновационната дейност.

Разходи за иновации и разходи за НИРД. Въз основа на обобщените данни за **размера на разходите за иновации и за НИРД**, могат да се открият съществени различия в резултатите за отделните размерни групи – слабо представяне на голям брой микропредприятия и значителни разходи на иновативните предприятия от по-големите размерни групи. Тази тенденция се запазва през целия изследван период. Една шеста от иновативните микро- и една трета от иновативните малки предприятия са успели и инвестирали голям процент от своя оборот в иновационно развитие, най-вече за разработване на усъвършенствани иновации и за техническа подготовка за тяхното въвеждане.

За периода е характерен сравнително нисък и неизменен дял на разходите за лицензи (около 7 %). След 2015 г. се наблюдава тенденция на слабо нарастване на тези средства със среден темп от 0,16 %. Делът на разходите за разработване на нови продукти също постепенно е нараснал, като от 3 % достига до 7 % в общата себестойност на произвежданата продукция. Основният принос е на средните и големите по размер стопански субекти, особено на две от големите предприятия. Почти една седма от иновативните предприятия са увеличили разходите си за иновации, стартирайки от процент, по-малък от единица през 2015 г. и достигайки през 2017 г. дял, по-висок от 5 %. Предприятия с чуждестранно участие са се възползвали от възможностите, предоставени им от външния партньор (свеж финансов ресурс, ноу-хау, добри делови взаимоотношения и бизнес контакти, получаване на своевременно и често трудно достъпна информация и др.). Според показателя *дял на оборота от иновативни изделия в общия оборот* изследването отчита неравномерно разпределение както по отделни групи, така и в рамките на една и съща група. Това се дължи не само на различните стартови позиции, на тяхното специфично отношение към и взаимодействие със средата, но и на способността им да използват конкретните ситуации и ресурси по адекватен начин, позволяващ им и съдействащ за постигането на значителни фирмени ползи от иновациите.

Анализът на резултатите от изследването показва наличието на 8-процентен дял иновативни предприятия, добре позиционирани на пазара, с дял на разходите за НИРД, съответстващ на средно технологично ниво. Проучването потвърждава валидните за цялата страна неблагоприятни

оценки в това направление: слабо развита иновационна инфраструктура, неблагоприятна структура на разходите за собствена НИРД (висок процент МСП не извършват подобни разходи или са значително под 1 %) и липса на достатъчна мотивация за иновиране. Като цяло, се отчита неефективно използване на потенциала на приложната наука.

Докато по прогнозни разчети (направени през 2015 г.) за 2016 и 2017 г. 48 % от иновативните предприятия предвиждат минимално или умерено увеличение на разходите си за НИРД (2 от големите и 1 от средните по размер предприятия с потенциал за увеличаване на пазарния си дял, експортно ориентирани и със сериозни намерения за разрастване на бизнеса), то за 2018 г. и 2019 г. техните намерения са свързани с изчакване на по-добра ситуация.

Въз основа на данните за **разходите за иновации и НИРД** могат да се очертаят следните тенденции:

- При ограниченост на средствата, отделяни за иновации и НИРД, най-открояващи са сериозните колебания в дела на разходите за изследвания и разработки, а също – за придобиване на машини и оборудване. Относителният ръст на един вид разходи е бил съпроводен с понижаване на дела на други групи разходи.

- Колебанията в дяловете на разходите за иновации и НИРД показват непостоянна фирмена политика и отношение към иновациите. Ограничените възможности за отделяне на средства за иновиране следва да подтикнат предприятията към търсене на иновационни партньори и използване на експертно знание от посреднически структури.

Закрила на обектите на интелектуалната собственост. Закрилата на интелектуалната собственост е “ключов” момент в иновационния процес. Тя обхваща всички стадии на разработване на новия продукт, следващи стадия на фундаменталните изследвания (включвайки и маркетинга). Ефективното управление на интелектуалната собственост позволява на предприятията да реализират стратегически предимства. Същевременно, закрилата е оценена като значим проблем за предприятията (вж. табл. 4).

Таблица 4

Придобити нематериални активи

Придобити нематериални активи	Предприятия, %
Патенти	0
Лицензии	7
Ноу-хау	24
Търговски марки	89
Образци и модели	14
Техническа документация	41
Софтуер	79

Делът на предприятията, които през анализирания период не са използвали методи за закрила на иновационните си резултати или на придобитите нематериални активи, надхвърля 70 %. От съществено значение за респондентите са били търговските марки и промишленият дизайн. Всяко четвърто предприятие използва споразуменията за конфиденциалност. Липсват предприятия, притежаващи патент. Въвеждането на иновативни продукти в производството е осъществено предимно чрез непатентовано ноу-хау.

Използването на патенти, лицензи и ноу-хау на водещи чуждестранни производители или други видове интелектуална собственост е свързано с редица бариери. Голяма част от респондентите се сблъскват с проблеми, свързани с нелоялната конкуренция, ограничените възможности за НИРД и значителните разходи по придобиване и поддържане на права върху обектите на интелектуална собственост. Твърде лесният начин за “копиране” и недостатъчните информация и познания в тази сфера са подтикнали значителен дял от мениджърите към пасивно поведение и търсенето на други начини за запазване на наличното фирмено знание и активи. Повечето предприятия нямат ясна визия относно развитието на НИРД и придобиването на патентни и лицензионни права.

Въпреки неблагоприятната картина за повечето от изследваните предприятия, част от иновационно активните респонденти са осъществили не един, а няколко вида иновации, като са предложили продукти, не само нови за самите тях или за националния пазар, но и за международния пазар. Тези предприятия са постигнали синергия между нови изделия, произведени по значително усъвършенствана технология, в среда на сериозни промени в методите на производство и организацията на работното място. Съчетаването на иновационната активност с нарастване използването на интелектуална собственост е донесло редица позитиви. Респондентите добре познават закономерностите в съвременния бизнес и демонстрират активно поведение, стремейки се не просто да въведат промени, а да прилагат системни иновации. Възможността да се възползват от по-големите размерни позиции, свързани с наличието на ресурси, капитали, експертиза и добре развита мрежа с контакти, е съдействала за постигането на забележим напредък и устойчиво развитие чрез иновации и права върху обекти на интелектуалната собственост.

Финансиране на иновациите. Източниците на финансиране на иновационната дейност са разнообразни, като всеки от тях притежава специфични предимства и недостатъци. Различен е и рискът при тяхното използване. Финансирането на иновациите само от един източник (напр. собствен капитал или банков кредит) ограничава мащабността на провежданите иновационни изменения. Изборът на предприятията да използват различни комбинации на източници за финансиране зависи от стремежа им за намаляване на риска и преодоляване на ограниченията при реализирането на по-мащабни иновационни проекти.

Финансирането на иновационните инициативи е един от най-голе-

мите проблеми за стопанските субекти, макар повечето техни мениджъри да твърдят, че ограниченият финансов ресурс не следва да се възприема като блокиращ иновационно развитие фактор, особено за по-големите по размер предприятия. Финансовите перипетии са най-трудно преодолими при микропредприятията, отдавна стартирали своята дейност. Те разчитат предимно на вътрешни източници (78 %). Големите предприятия демонстрират по-голяма активност при партнирането с банки, докато представителите на най-малката размерна група търсят подкрепа от приятели и роднини. Не са изключения много малките по размер единици да са в силна зависимост от други стопански субекти.

Твърде малък е дялът на предприятията, които са използвали фондове или програми на Европейския съюз. Респондентите изтъкват, че слабата активност при кандидатстването по програми се дължи на силно бюрократизиран механизъм на кандидатстване, финансиране и възстановяване на средствата. Наличната информация е твърде много или твърде малко (според мениджърите), сложна е за разбиране, а процедурите са тромави, с отложен старт на редица колове, изисква се и съфинансиране. Експертната за разработването на проекти е недостатъчна, при силно надценени налични експертни познания. Предприятията нямат сериозна мотивация да кандидатстват за финансиране от Националния иновационен фонд (НИФ). Само три са кандидатствалите респонденти. Неучастието в европейски проекти се дължи като цяло на следните причини: предприятията не разполагат с достатъчно информация; налице е недостиг на висококвалифицирани кадри, специализирани в управлението на проекти; стопанските субекти нямат проектна готовност да участват в подобни конкурси, а голяма част от разработваните проекти не са иновационни; за участие в европейски проекти съществуват и редица ограничения, наложени от ЕС. Предприятията **възвръщат инвестициите** си за различен период. За 84 % от микропредприятията са били необходими средно 5 г. за новите продукти и 3 г. за усъвършенстваните изделия. Малките и средните предприятия са възвърнали инвестициите си за около 2 г. – за новите, и 1 г. – за усъвършенстваните изделия.

Човешки фактор и екипен подход. Значителен принос за постигането на добри иновационни резултати има персоналът. За 32 % от респондентите наличието на висококвалифицирани икономисти, инженери, програмисти и др. е съдействало не само за стартирането на иновационните инициативи, но и за ускоряването на иновационния процес. Задълбочената оценка на необходимите и наличните знания, умения и нагласи за творческа работа, от една страна, и внимателното проектиране на труда (индивидуална, групова, екипна работа), при отчитане предимствата и недостатъците на самостоятелното търсене на иновационни решения и екипните усилия, от друга страна, е предпоставка за постигането на синергични ефекти в технологичен, организационен и чисто икономически аспект. Предимствата на екипите са известни, поради което над 90 % от ан-

кетираните посочват, че използват екипната работа за изпълнението на специфични задачи в структурните си звена. Само една трета от тях обаче организират не един, а различни видове екипи в рамките на иновационните си дейности.

Резултати. Данните от емпиричното изследване показват значително разнообразие по отношение на *постигнатите резултати*, както в икономически, така и в екологичен контекст (вж. табл. 5). Значителен дял предприятия са повишили качеството на продукцията, при замяна на старата с високопроизводителна техника, което за повече от половината от тях е довело до повишаване и нивото на конкурентоспособност на продукцията. Като последица е нараснала печалбата. Почти три пъти е по-голям дялът на предприятията с нараснали продажби на местния, в сравнение се отчетелите по-голям оборот на външния пазар.

Таблица 5
Иновационни резултати – от позициите на производителя

Резултати	Предприятия, %
Икономически:	
Повишаване конкурентоспособността на продукцията	46
Повишаване качеството на продукцията	64
Замяна на снета от производство остаряла продукция	67
Разширяване асортимента на продукцията	66
Увеличаване на пазарния дял	59
Намаляване себестойността на продукцията чрез:	
- намаляване на трудовите разходи;	19
- намаляване на материалните разходи;	27
- намаляване на енергийните разходи.	15
Усвояване на нови видове продукти	23
Увеличаване обема на производството	31
Нарастване обема на продажбите на вътрешния пазар	41
Нарастване обема на продажбите на външния пазар	11
Нарастване на печалбата	31
Подобряване на финансовото положение	35
Социални, екологични, други:	
Увеличаване броя на персонала	8
Подобряване условията на труд	21
Увеличаване на трудовото възнаграждение	19
Подобряване на отношението към работата	31
Подобряване параметрите на околната среда	12
Осигуряване на съответствие с различните производствени нормативи и стандарти	67
Увеличаване гъвкавостта на производството	32

Осъществените през периода иновации са довели до съществени **резултати за предприятията** най-вече в следните направления:

↳ **Повишаване качеството на продуктите и съпътстващите услуги.** Най-значим като стойностни измерения е дялът на средните предприятия, но най-голям е броят на малките предприятия, повишили качеството на произвежданите машини и оборудване. За 3-годишния изследван период дялът на предприятията, за които иновационните проекти са оказали положително въздействие върху качествените характеристики на изделията, е нараснал с 14 %.

↳ **Разширяване на асортимента от изделия и услуги.** До 2017 г. се запазват сравнително аналогични дялове предприятия (общо и по групи), разширили продуктовото си портфолио чрез иновации. Два пъти повече малки и три пъти повече средни предприятия са разширили продуктовата си гама чрез иновационни изменения.

↳ **Увеличаване на пазарния дял.** Дялът на предприятията, подобрили пазарните си позиции вследствие на иновациите, е нараснал с 15 %, достигайки в края на анализирания период 59 %.

По отношение на другите положителни изменения, внимание заслужава постигането на съответствие със стандарти и изисквания на нормативната база. За една пета от предприятията изпълнението на иновационните проекти е протекло паралелно с процесите по постигане на необходимите стандарти. Неблагоприятен е фактът, че за много малка част от респондентите иновационните изменения са довели до снижаване на разходните показатели за труд, суровини и материали, енергия и др. или е отчетен екологичен ефект. Иновационните проекти не са благоприятствали за съществено повишаване на производителността на труда и техникотехнологичното равнище на производството. Тези негативни резултати могат да доведат в близките години до увеличаване на разликата между показателите на българските и европейските предприятия. Неблагоприятна тенденция е запазването на сравнително високите дялове иновативни микропредприятия без положителен ефект.

От позициите на потребителя разпределението на предприятията по признака „характеристики на предложените иновационните изделия“ (вж. табл. 6) показва ориентиране към задоволяване на специфични изисквания на конкретни потребители.

Основните ползи от гледна точка на предприятията са свързани с възможността за закупуване на машини и оборудване, които са: с висока степен на прецизност, надеждност, защита и безопасност; по-голяма степен на интегрираност между софтуерни инструменти (елементи) и електроника в машините, а също така – между измервателни и контролни компоненти. Постепенно обхватът на постиганите резултати се разширява, добавяйки в края на периода нови оптични методи при смесване и обработка на материалите и по-голяма гъвкавост и приспособимост.

Таблица 6
Иновационни резултати – от позициите на потребителя

Резултати	Предприятия, %
По-ориентирани към задоволяване потребностите на клиента	61
По-висока степен на защита, безопасност и надеждност	39
По-голяма гъвкавост и приспособимост	72
По-висока степен на прецизност	41
По-голяма степен на интегрираност между софтуерни инструменти (елементи) и електроника в машините	51
По-голяма степен на интеграция между измервателни и контролни компоненти	57
Включване на нови оптични методи при смесване и обработка на материалите	21
Роботизация	4
Спестено време	36
По-дълъг период на употреба (жизнен цикъл)	18
По-голямо съответствие с екологичните стандарти	67

Използвайки **интегрирания подход** за установяване съвременните измерения на иновациите и интелектуална собственост може да се направи *обобщаваща схема на съсредоточеност и интензивност на входящите ресурси и съответните резултати* (вж. фиг. 3).

Постигнатите по-добри иновационни резултати се дължат най-вече на наличието на подходяща комбинация от материално-технически, човешки, информационни (и институционални) ресурси, ефективна система за управление на иновационните идеи (в съчетание с “работеща” иновационна стратегия), добър фирмен мениджмънт, позитивно отношение на персонала (не само иновационния), силни и дълготрайни контакти с голям брой партньори (производствени, иновационни, институционални) и висок фирмен имидж.

Следствие на осъществените продуктови иновационни проекти резултатите могат да се агрегират в две направления:

■ **От гледна точка на пазара:** Иновативните предприятия са повишили качеството на предлаганите изделия, обхващащо по-голям дял изделия с нарастващи широчина и дълбочина на номенклатурата и асортимента, като по този начин са разширили пазарните си позиции.

■ **От гледна точка на предприятията:** Реализираният ефект за голяма част от стопанските субекти е значително по-нисък от очаквания и в твърде тесни съдържателни граници.

Входно-изходни параметри					
На входа (разходи – input measures)					
1.	НИД, извършена от предприятието				
2.	НИД, предоставена от друго предприятие				
3.	Разработване и въвеждане на нови изделия				
4.	Разработване и въвеждане на усъвършенствани изделия				
5.	Придобиване на машини и оборудване				
6.	Обучение на персонала				
7.	Придобиване на нематериални активи				
8.	Маркетингови дейности				
9.	Технически и подготвителни дейности				
На изхода (резултати – output measures)					
1.	Патенти				
2.	Търговски марки				
3.	Образци и модели				
4.	Ноу-хау				
5.	Лицензи				
6.	Публикации				
7.	Сътрудничество				
8.	Екипен принос				
9.	Приходи				
10.	Ефект (голям)				
11.	Фирмен растеж				
Скала					
<i>Интервал</i>	0 - 0,2	0,2 - 0,4	0,4 - 0,6	0,6 - 0,8	0,8 - 1,00
<i>Цвят</i>					

Фигура 3. Обобщаваща схема на съсредоточеност и интензивност на входящите ресурси и съответните резултати

За иновационно активните предприятия, колкото по-широк е бил диапазонът на иновационните изменения, колкото по-продължителен период от време иновациите са били водещи за фирменото развитие и колкото повече видове иновации са били осъществени (продуктови, процесни, маркетингови, организационни), толкова повече техните конкурентни предимства са нараснали – на местния и на международния пазар. Въпреки ограничените ресурси, тази група предприятия са успели да повишат своята конкурентоспособност. Иновативните малки и средни предприятия са постигнали добри финансови резултати, които ще благоприятстват осъществяването на последващи иновационни проекти. В същото време пасивното отношение на микропредприятията към иновациите най-

вероятно ще доведе до значителни затруднения, не само при бъдещото им продуктово развитие, но и при рутинното им функциониране.

2. Възможности за фирменото развитие чрез иновации и обекти на интелектуалната собственост

2.1. Идентифицирани проблемни зони

Трудностите за предприятията от преработващата промишленост произтичат преди всичко от негативните тенденции в средата и големия брой предизвикателства, свързани с извършваните вътрешноорганизационни и производствени промени. В условията на недостиг на собствени финансови ресурси и на неефективна държавна подкрепа, стопанските субекти се фокусират върху текущото си функциониране и ежедневно оцеляване. Многобройните възможности за поделяне на иновационните усилия и риска са само потенциал за бъдещо развитие. Диверсификацията на разходите е свързана с оптимизиране на вариантите за икономия във всички вътрешнофирмени направления, без изразена тенденция за разширяване на обхвата извън границите на предприятието и изразходването на ресурси за иновационно развитие. Малка част от стопанските субекти имат стратегически поглед с акцент върху иновациите. Пазарният натиск, стремежът за оцеляване и догонване на конкурентите подтикват мениджърите към включване в продуктовата листа на иновационни изделия, най-често нови само предприятието, и търсене на оперативно съвършенство по технологичен път.

Обобщените емпирични данни дават основание да се идентифицират конкретни проблемни области, които, систематизирани от предметно-функционална и съдържателна гледна точка, могат да се представят в следните **направления**⁵:

✓ *Пазарни*: затруднения при идентифициране на подходящите пазари и нови пазарни ниши, предвид размера на дейността; трудно създаване и поддържане на актуална база данни с точна и широкообхватна информация за пазарни процеси, възможно бъдещо позициониране на конкурентите и нови възможности за пазарен ръст; ограничен обхват на източниците на научно-приложни постижения и канали за трансфериране на новото знание, включително по извънпазарен път; логистични проблеми по осигуряване на материали, части, възли и детайли и др.

✓ *Административни и законодателни*: силно изразен бюрократичен характер на административното обслужване на бизнеса и данъчно-

⁵ Формулираните направления, зони и конкретни проблеми се базират на резултати от широкообхватно емпирично проучване, част от които не са представени в настоящата разработка.

осигурителната среда, неподтикващи към иновационна активност, множество затруднения в комуникирането и работата с местната власт и др.

✓ *Организационни (инфраструктурни)* – установена неподходяща организационно-управленска структура и вътрешноорганизационна среда, неефективни иновационни системи и почни липсваща иновационна подсистема в предприятията, затворена към външни иновационни и комуникационни канали и др.

✓ *Финансови*: недостиг на инвестиционен и оборотен капитал; затруднен достъп до външно финансиране; непознаване на и/или и консервативно отношение към рисковото финансиране (фондове и бизнес ангели) и др.

✓ *Образователно-квалификационни*: липса на висококвалифициран персонал с достатъчна експертиза, свързана с иновациите и интелектуалната собственост; недостиг на управленски умения и маркетингови знания в сферата на иновациите и др.

✓ *Психологически*: позитивно отношение и намерения за иновационна активност „само на думи“; силен консерватизъм, трудната възприемчивост, страх от и предварителната нагласа за провал и др.

Посочените общи направления могат да се конкретизират в няколко **основни проблемни зони** при осъществяване на иновациите и оперирането с права върху обекти на интелектуалната собственост:

1) Проблеми, произтичащи от средата:

1.1. Макропроблеми:

▪ Силно недетерминирана околна среда, с доминиращ дял на трудно прогнозируемите фактори.

▪ Значителни различия в равнищата на иновативност между отделните икономически региони, в рамките на ниските диапазони на иновационната активност.

▪ Липса на действаща и достатъчно ефективна нормативна уредба, нестимулираща за постигане на забележим ръст в иновационната активност и оживяването на пазара на интелектуални продукти.

▪ Ниска степен на координация между политиките, влияещи върху иновационната активност и използването на обекти на интелектуалната собственост.

▪ Липса на достатъчно адекватни стимули за развитието на иновационен бизнес.

▪ Сложни, бюрократизирани и непрецизирани схеми за подпомагане на иновациите и иновационната политика на предприятията.

▪ Затруднен достъп до информация и консултантски услуги за въвеждането на добри практики.

▪ Ниска степен на готовност на бизнеса за въвеждането на иновационни промени.

▪ Прекъснати традиции в областта на научните изследвания и иновационните търсения на бизнеса.

- Ограничен интелектуален и иновационен потенциал на икономиката, при силно диференцирани териториални параметри.

- Несъответствие между характеристиките на излизацията от образователната система продукт и конкретните потребности на бизнеса.

- Недобре развита и неефективна иновационна инфраструктура – ниска степен на координираност между елементите на националната, регионалните и технологичните (отрасловите) иновационни системи и недобро познаване от страна на бизнеса на нейните възможности за подкрепа.

- Прекъснати или неефективни връзки между наука и бизнес (нарушени връзки между научните организации и промишлените предприятия, което намалява иновативния потенциал на предприятията и ограничава/забавя внедряването на нови технологии и изделия).

- Липсващи или нерегулярни връзки между предприятията и институциите и организациите с посреднически функции по отношение трансфера на знания и иновации.

- Силна резервираност на финансиращите институции по отношение на предоставяните инструменти в подкрепа на иновациите.

1.2. Мезопроблеми (на ниво отрасъл):

- Нелоялна конкуренция със засилващи се негативни измерения.
- Ниска степен на интензивност на трансферните иновационни процеси.

- Неефективна защита на интелектуалната собственост.

- Противоречиви отношения в рамките на отделните отрасли – в браншовите организации и регионалното сътрудничество, особено между конкуриращи се предприятия.

- Слабо проявени форми на сътрудничество в сферата на иновациите.

- Силни диспропорции в технико-технологичното равнище на предприятията – в хоризонтален и вертикален план, възпрепятстващо партниране в сферата на иновациите.

2) Свързани с предприятието:

2.1. Ресурсни проблеми:

- Морално и физически остарял машинен парк – ниска производителност, високи разходи, слабо натоварване на мощностите, неотчитани екологичните аспекти, непълно съответствие на изискванията за здравословна и безопасна среда на труда и др.

- Използване на енергоемки технологии, “тесни места” в технологичния процес и силно неритмичен производствен процес.

- Затруднен достъп до нови технологии.

- Слаби индикации за нарастване на производителността на труда.

- Неизползвани възможности по линия на национални и европейски програми и грантове – слаба заявителска готовност, ограничен брой

предложени и минимален брой одобрени проекти, значителен брой предприятия, невъзнамеряващи да разработват проекти.

- Ограничено присъствие в специализирани електронни фирмени каталози. За част от предприятията информацията е некоректна (неточен, непълен или грешен адрес, липсва лице за контакти, липсващ или неточен Интернет адрес, продуктова гама и др.).

- Липсващи или непълни печатни браншови каталози.

2.2. *Стратегия и политика:*

- Липса на дългосрочна перспектива и ясна иновационна фирмена стратегия.

- Изместен акцент от иновационно развитие (от пазарен растеж чрез иновации и интелектуална собственост), фокус върху оцеляване и запазване на пазарните позиции.

- Липса на система за планиране на иновационното развитие.

- Недостатъчно разпознаване на иновациите като източник на конкурентни предимства. Доминираща сила на пазарния натиск, вместо на фирмените инициативи, изпреварващи явните потребности на пазара.

2.3. *Човешки ресурси и екипи:*

- Малък брой лица, ангажирани с иновационни дейности и липса на отдел за НИРД.

- Ниско ниво на дивесифицираност на изследователи и в частност на жените–изследователи (особено в областта на индустриалните изследвания).

- Липса на достатъчно управленски опит, професионални умения и стратегически поглед за вида на развитие, особено по пътя на иновациите. Подценяване (от страна на мениджърите) на ролята на иновациите и интелектуалната собственост за постигането на фирмен растеж.

- Недостатъчно ефективна или липсваща система за мотивиране на персонала за творческа активност, за създаване на подходящ иновационен климат и стимулиране на иновациите.

- Използване на екипния подход с изместен фокус към ежедневната рутинна работа и неизползване в достатъчна степен потенциала на екипите в областта на иновациите.

2.4. *Съдържателно-функционални:*

2.4.1. *Социални:*

- Слабо изразени иновационни елементи на фирмената култура (ниско ниво на иновационната култура) и иновационно мислене в оперативен порядък.

- Недостатъчно осъзната потребност от интензивно усвояване на иновациите във всичките им разновидности.

2.4.2. *Екологични:*

- Недостатъчно отчитане на екологичните аспекти (защита на околната среда посредством екологични иновативни продукти, производс-

тва и методи за дистрибуция).

- Липса на достатъчно стимули за въвеждане на иновации, свързани с реализирането на последващи или улесняващи създаването на съпътстващи екологични иновации.

2.4.3. Пазарни:

- Ограничен или затруднен достъп до пазара, малък пазарен дял при силна конкуренция.

- Подценяване етапа на пазарните проучвания – тенденции, достъп, реакции, риск от неприемане на новия продукт, ограничени средства за опит в областта на рекламата.

- Ограничени абсорбционни способности на пазара – дори и да се възприема добре, намалената покупателна способност крие риск от силно надценени очаквания за пазарното позициониране на новия продукт.

2.4.4. Иновационни:

- Липса на дългосрочна стратегия за иновационно развитие и на система за управление на иновационните идеи.

- Липса на система за мониторинг на специализирана научно-техническа и пазарна информация.

- Подценен (неефективен) етап на подготовка за стартиране на иновационния процес.

- Липса на добре работеща система за генериране и филтриране на идеи. Разчита се на личния усет на мениджъра или се прави недостатъчно обосновано пресяване на иновационните идеи, най-често въз основа на силно ограничен брой показатели.

- Ограничено използване на софтуерните възможности за ускоряване иновационните процеси.

- Не се търсят комплексни решения с висока степен на иновативност.

- Не се прилага цялостна система за оценка труда на персонала, ангажиран с иновационните дейности и индивидуалния подход за стимулиране иновационната активност на персонала.

- Трудно намиране на иновационни партньори при недостатъчни контракти и връзки с местни и регионални структури.

- Нежелание да се споделят знание и опит с други предприятия, непознаване и неприлагане на добрите практики.

- Импровизация или работа “на парче”.

- Неизползване потенциала на паралелните промени в няколко иновационни направления и нетърсене на синергичен ефект.

- Подценяване възможностите на интелектуалната собственост за постигане на фирмен растеж.

- Непосилни разходи за закрила на обектите на интелектуалната собственост.

- Слаба активност при използване и ограничен иновационен потенциал за създаване на обекти на индустриалната собственост.

Посочените проблеми силно ограничават възможностите на предприятията да иновират, а оттам – да проявят активност в областта на интелектуалната собственост и да реализират иновации. В момента иновационното пространство е слабо привлекателно, а недостигът на финансови средства – предпоставка за неструктурирана, рестриктивна или силно нестимулираща национална и фирмена политика в областта на иновациите. Прогнозите за ниски иновационни равнища през следващите години дават основание да твърдим, че посочените проблеми ще продължат да възпрепятстват иновационното развитие на изследваните стопански субекти.

2.2. Идеи и предложения за фирменото развитие чрез иновации и права върху обекти на интелектуалната собственост

В европейски и международен план съществуват множество примери на добри практики, верифицирани в реална среда, и доказали се във времето. Налице са успешни модели на иновационно поведение, на вътрешно-системно и междусистемно взаимодействие, които могат да бъдат прилагани в българската практика. Отчитането на пропуските и бързото трансфериране на новото знание и иновационните постижения не само при рутинното производствено, но и иновационното развитие на предприятията, може да предостави значими ползи и да съдейства за фирмен растеж.

Като основни насоки за съчетано използване на различни активности, инструменти и поведения на ниво предприятие, в регионален и национален план, могат да се идентифицират следните:

- **Насърчаване на междуфирменото взаимодействие в областта на иновациите и интелектуалната собственост**

Разширяване прилагането на разнообразните форми за реализиране на иновационно взаимодействие и усъвършенстване на фирмените практики в тази област (използване на научно-технически, консорциуми и съвместни предприятия), налагани под натиска на интензивната глобализация, възникването на нови бързоразвиващи се икономически центрове и силната международна конкуренция.

- **Интензифициране на взаимодействието между университети, бизнес и посредници на иновационно и предприемаческо познание**

На база фундаментални научни изследвания и наличие на висококвалифицирани специалисти университетите могат да играят ключова роля за ефективното функциониране на националната иновационна система и за засилване на въздействието върху редица фактори: усвояване и практическо прилагане на мултидисциплинарни знания и компетенции не само в учебния процес, но и при осъществяването на научни изследвания; чрез имплементиране на външни участници и излизане извън границите на университета или научния институт постигане на интеграция между чисто научните и приложните изследвания; повишаване качеството на подготвяните човешки ресурси. Необходими са: добре функциониращи комуника-

ционни канали за движение на компетенции и експертиза, при споделяне на риска в изследователската дейност; използване на иновационния потенциал (лабораторна база, документация, обекти на интелектуалната собственост, персонал и др.); активно включване на носителите на иновационно и предприемаческо познание (предприемачески и иновационни центрове, онлайн платформи и др.) и поставяне основите на стратегическо иновационно сътрудничество с диверсифициран обхват на партньорите.

- **Развитие на посредническа инфраструктура**

Изострящата се конкуренция, сложните бизнес модели и усложняването на самото технологично познание налагат ускорена и многопосочна подкрепа чрез по-добро използване на изградените и създаване на нови структури и организации със специализирани функции, но широк обхват на действие. Концентрирането и систематизирането на ключови информационни, човешки и финансови ресурси, необходим за осъществяването на специфични функции в сферата на иновациите и иновационното сътрудничество предоставя възможности за тяхното използване при оптимални единични разходи, по-високо качество на крайния продукт и по-висока добавена стойност за системите на фирмено и национално ниво като цяло.

- **Интензивно използване на публично-частните партньорства**

Натрупаният опит и наличното техническо ноу-хау в различните национали и международни (особено европейски) изследователски структури, наличните лаборатории и уникални изследователски съоръжения могат да бъдат използвани от предприятията чрез сключването на споразумения за сътрудничество за достъп до тези съоръжения и използване на натрупаното от тях вътрешноинституционално или вътрешнофирмено знание – участие в съвместни изследователски проекти, в мрежи от национални лаборатории, агенции, асоциации, изследователски консорциуми и др.; съвместно организиране на и/или участие в семинари и обучения; обмен на знание, учени и др.

- **Подкрепа на трансфера на знание и технологии чрез диверсификация и интензивно използване на европейски и международни инициативи**

Необходими са активна политика и реални действия за успешно управление на интелектуалната собственост, предприемачеството и технологичния трансфер. Добрите практики и външната консултантска подкрепа съдействат за натрупването на опит и експертиза при идентифициране, придобиване, закрила и ефективно управление на нематериалните фирмени активи, включит. обекти на индустриалната собственост, и на тази база – максимизиране на тяхната полза несамо за предприятията.

- **Клъстеризиране в сферата на иновациите**

Усъвършенстването на националната и технологичните иновационни системи, резултатното прилагане на разработените национални стратегически и програмни документи в областта на иновациите, както и своевременно привнасяне на европейското познание за интелектуалната

собственост (включит. на новите стратегически инициативи и документи, като се отчита, че част от тях са в процес на доработване и приемане) за развитие на иновационния потенциал има важно значение и за предприятията, и за икономиките като цяло. Регионалното развитие обаче има големи възможности за мултиплициране на позитивите в средата, основавайки се на особеностите на конкретните териториални общности, които се различават съществено от усреднените и представяни на макроравнище стойности на ключови икономически показатели. Необходимо е чрез кълъстерите да се постигне:

- съответствие между състояние на регионалната икономика и специфика на нейния иновационен потенциал;
- целенасочено въздействие върху факторите, критични за постигането в конкретния регион на растеж и развитие;
- преодоляване на междурегионалните различия в състояние, параметри, характеристики и др. и използване в максимална степен уникалните за всеки регион конкурентни предимства.

• **Използване обектите на интелектуалната собственост за фирмен растеж и развитите на регионите и икономиките**

Интелектуалната собственост е ключов източник за иновационно развитие. Чрез използването ѝ се постига стабилна подкрепа на националните икономики и конкурентоспособността на предприятията, като се насърчават последващите иновации, съдейства се за привличане на инвестиции за иновирание, осигуряват се повече финансови средства за научни изследвания и развойна дейност, предоставя се възможност за технологично обновяване и др., като на тази база – се стимулира увеличаването на пазарната стойност на предприятията и навлизането им на нови пазари. Стопанските субекти, които оперират активно с обекти на интелектуалната собственост, постигат по-добри икономически резултати и по-висока пазарна стойност, в сравнение с пасивните в иновационно отношение предприятия.

Чрез използване на комбинация от мерки, инициативи и усилия, стопанските субекти могат да увеличат иновационния си потенциал, като акцентират върху интензивно обновяващ се продуктов портфейл и съвременни технологични решения в стопанската дейност. За целта е необходимо:

- ✓ поддържане на вътрешнофирмена компетентност, гъвкава и адаптивна към промените в средата, при интензифициране използването на множеството канали и форми за привличане, създаване и трансфериране на иновационно и пазарно знание;
- ✓ формиране на вътрешнофирмена нагласа и подходяща степен на възприемчивост към външното иновационно знание;
- ✓ създаване на взаимодействия в националната и международните иновационни мрежи по линия на технологичната верига и стойностната верига на производството – с клиенти, конкуренти, посредници, универси-

тети и научноизследователски организации, публични институции, неформални структурни образувания и др.

Заклучение

Иновациите и интелектуалната собственост са ключов инструмент за постигане на растеж и развитие. Подходящото съчетаване на индивидуалния и екипния подход, на креативността и съзидателната предприемаческа инициатива играят съществена роля за повишаване на иновационната активност и нарастване дела на нематериалните активи, с които оперират предприятията и в крайна сметка – ускоряване на фирменото развитие. Български предприятия обаче демонстрират различно отношение и поведение спрямо техните възможности да носят ползи и съдействат за фирмен просперитет. Активно иновирещите и опериращи на пазара на интелектуални продукти демонстрират просперитет и стратегическа готовност за добро позициониране на пазара. Пасивните в сферата на иновациите и интелектуалната собственост търпят негативи, забавят своето развитие и изостават съществено в почти всички направления на фирмената динамика. От усилията на всички участници на пазара и националната иновационна система зависи постигането на позитивни резултати и по-осезаемо развитие чрез иновации и интелектуална собственост. Институциите в сферата на образованието трябва за възприемат по-активна позиция в триъгълника на знанието.

Използвани източници

- Conway, S., & Steward, F. (2009). *Managing and shaping innovation*. Oxford.
- Pedersen, T. (2008, April 28). Prospective innovation challenges in the machinery and equipment sector. Final report. Innovation Watch Systematic. Europe INNOVA.
- Tödting, F., Lehner, P., & Kaufmann, A. (2009). Do different types of innovation rely on specific kinds of knowledge interactions? *Technovation*, 29.
- Van de Ven, A., & Rogers, E. (1988). Innovations and organizations: critical perspectives. *Communication Research*, 15, 623-651.
- Van de Ven, A., & Poole, M. S. (1995). Explaining development and change in organizations. *Academy of Management Review*, 2(33), pp. 524-526.
- Варамезов, Л. (2013). Иновационен мениджмънт. Библиография „Образование и наука“, Свищов: АИ Ценов, 35.
- Велев, Мл., & Атанасова, С. (2013). *Технологичен трансфер в индустриалното предприятие*. София: Софттрейд.

- Георгиев, Ив., Цветков, Цв., & Благоев, Д. (2013). *Управление на фирмените иновации и инвестиции*. София: ИК УНСС.
- Национален бюлетин „Технологичен трансфер и разпространяване на знание“, 2013, (9).
- Класификация на икономическите дейности (КИД – 2008)*. (2008). София: Национален статистически институт.
- Ненов, Т., & Минков, И. (2015). *Управление на конкурентоспособността и растежа*. Варна: Наука и икономика.
- Пантелеева, И. (2013). Управление на иновациите в индустриалното предприятие. *Библ. „Образование и наука“*, Свищов: АИ Ценов, 69.
- Петров, М., Георгиев, Ив., Пантелеева, И., & др. (2008). Иновациите в малките и средните предприятия в България (преработваща промишленост). *Иновациите. Европейски, национални и регионални политики*. София: Фондация „Приложни изследвания и комуникации“ (ARC FUND), 13, 340-368.